

Voorlopers van Jeroen Bosch

Miniatuur met voorstelling der hel, ontleend aan Dionysius de Karthuizer, tractaat over de vier uitersten, omstreeks 1460. Dit handschrift bevat de Franse bewerking van dit Latijnse geschrift en werd voor Filips de Goede, hertog van Bourgondië, uitgevoerd. De verluchting zou het werk zijn van Jan de Tavernier.

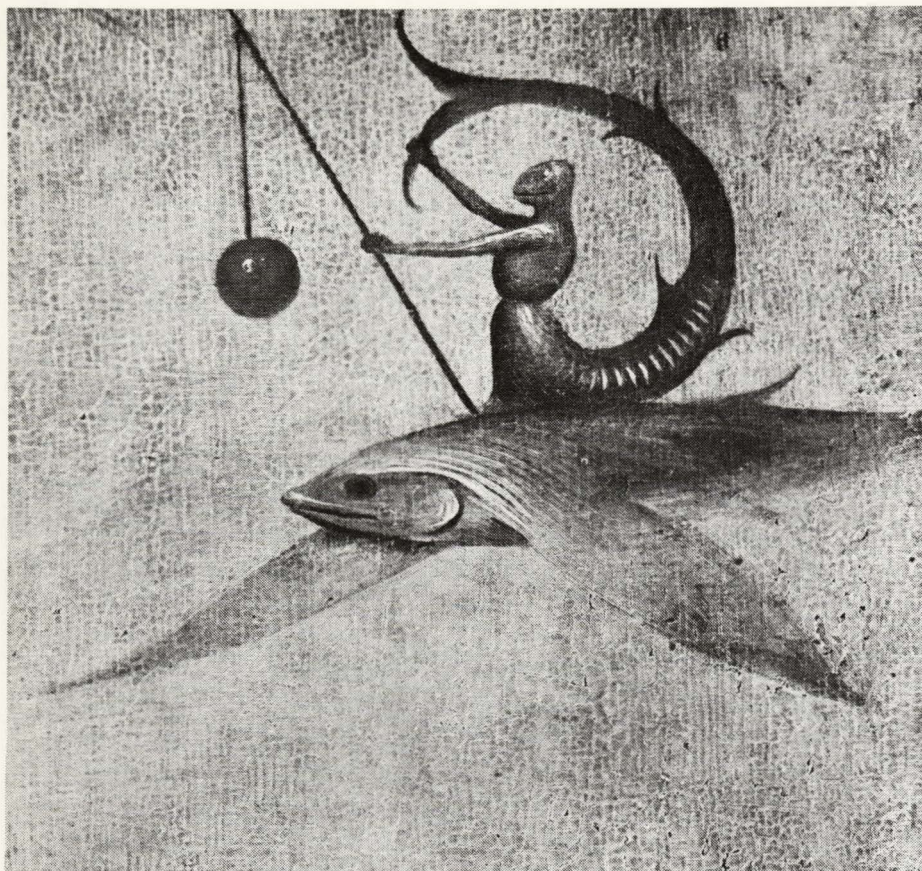
Omstreeks 1460,
Koninklijke Bibliotheek van België,
Brussel

Litteratuur

J. Baltrusaitis, *Réveils et prodiges. Le gothique fantastique*, Parijs, blz.195-234;
G. Dogaer en M. Debae, *De librije van Philips de Goede*, tentoonstellingsagenda, Brussel, 1967, blz. 47, nr 61;
R.H. Marijnissen, *Opleiding en bronnen*, in: R.H. Marijnissen, M. Seidel e.a. *Jheronimus Bosch*, Brussel, 1972, blz. 24-27.

De diverse verklaringen van de betekenis van Bosch' oeuvre blijken een moeilijke en niet lonende onderneming te zijn. De samenhang van zijn panelen en prenten met die van eigentijdse kunstenaars ontgaat ons voor een goed deel. Over zijn opleiding, over de schilderstrant van zijn vader 'Anthonis Janssoon die maelre' en over die van andere verwanten hebben wij geen weet. De vraag naar de invloeden, die op Bosch hebben ingewerkt, krijgt evenmin een bevredigend antwoord. Hoewel een gedegen overzicht ontbreekt van de bronnen, die deze uitnemende artiest inspireerden, zijn in verschillende kunstakken gegevens aan te wijzen, die als voorlopers van zijn fantastische kunst mogen gelden. Aanknopingspunten met Bosch vertonen koorbanken, belangwekkende voortbrengselen der houtsnijkunst, die destijds tot het mobiliair van vele kerken behoorden. Meestal bestaan zij uit één of twee rijen zetels aan iedere zijde van het koor. Op de in het oog vallende plaatsen is dit kerkmeubel verlevendigd met godsdienstige onderwerpen ontleend aan het Oude en het Nieuwe Testament. Meer verdoken onder de opklapbare zittingen prijken op de misericordias - kleine consoles, waarop men bij het staan kan steunen - profane voorstellingen met fabelachtige dieren, gedrochtelijke wezens, genreachtige tafereeltjes, onderwerpen ontleend aan het dagelijks leven, helemaal in de trant van Bosch. Onder deze van een verrassende levendigheid en een voortdurende verscheidenheid getuigende motieven trekt één speciaal de aandacht dat geregeld op die zitterkens voorkomt, nl. de zeeridder, een fantastische figuur, halfmens en halfvis. Deze aan verluchte bestiara ontleende geharnaste zeekrijger met zwaard en schild gewapend komt in verschillende kerken voor. Deze combinatie van menselijke en dierlijke onderdelen, welke wij overvloedig bij Bosch zelf aantreffen, siert ook soms de randversiering van de vijftiende-eeuwse handschriften.

Handschriften met miniaturen zijn op het stuk van het fantastische te rekenen onder de meest representatieve voorlopers van Bosch. Beperken wij ons hier tot één onderwerp, nl. het hellevisioen, dat zowel bij deze schilder, als in de geillumineerde (met ornamenten versierd) manuscripten met grote regelmaat aanwezig is. De tijdsgebondenheid van dit thema is duidelijk af te lezen uit de belangstelling voor het hiernamaals, die bij de veertiende- en vijftiende-eeuwse mens zeer levendig moet zijn geweest. Wat hem na dit leven wacht, heeft hem toen meer geboeid dan in welke tijd ook. De veelvuldige oorlogen, de omvangrijke pestepidemieën samen met het weer opleven van de idee van het einde der wereld bracht de doodsgedachte in de actualiteit. De weerslag van deze gebeurtenissen liet zich zowel in de letterkunde, als in de kunst sterk gevoelen. Een uistekend exempel van deze eschatologische (eschatologie: leer der laatste dingen: in de dogmatiek al wat geleerd wordt aangaande 's mensen lot na de dood, het oordeel enz...) litteratuur is het traktaat

Jeroen Bosch:
De tuin der lusten
Prado, Madrid

Randversiering met zeeridder en wilde-
mannen uit het getijdenboek van Filips
van Kleef, ca. 1485, Koninklijke Biblio-
theek van België, Brussel, afd. hand-
schriften, hs. IV 40, f° 123r.

De hel, miniatuur uit Augustinus, De Civi-
tate Dei, tweede kwart der 15de eeuw,
Koninklijke Bibliotheek van België, Brus-
sel, afd. handschriften.

Pagina 144:

Misericordia met zeeridder, 15de eeuw,
O.-L.-Vrouwkerk, Aarschot.

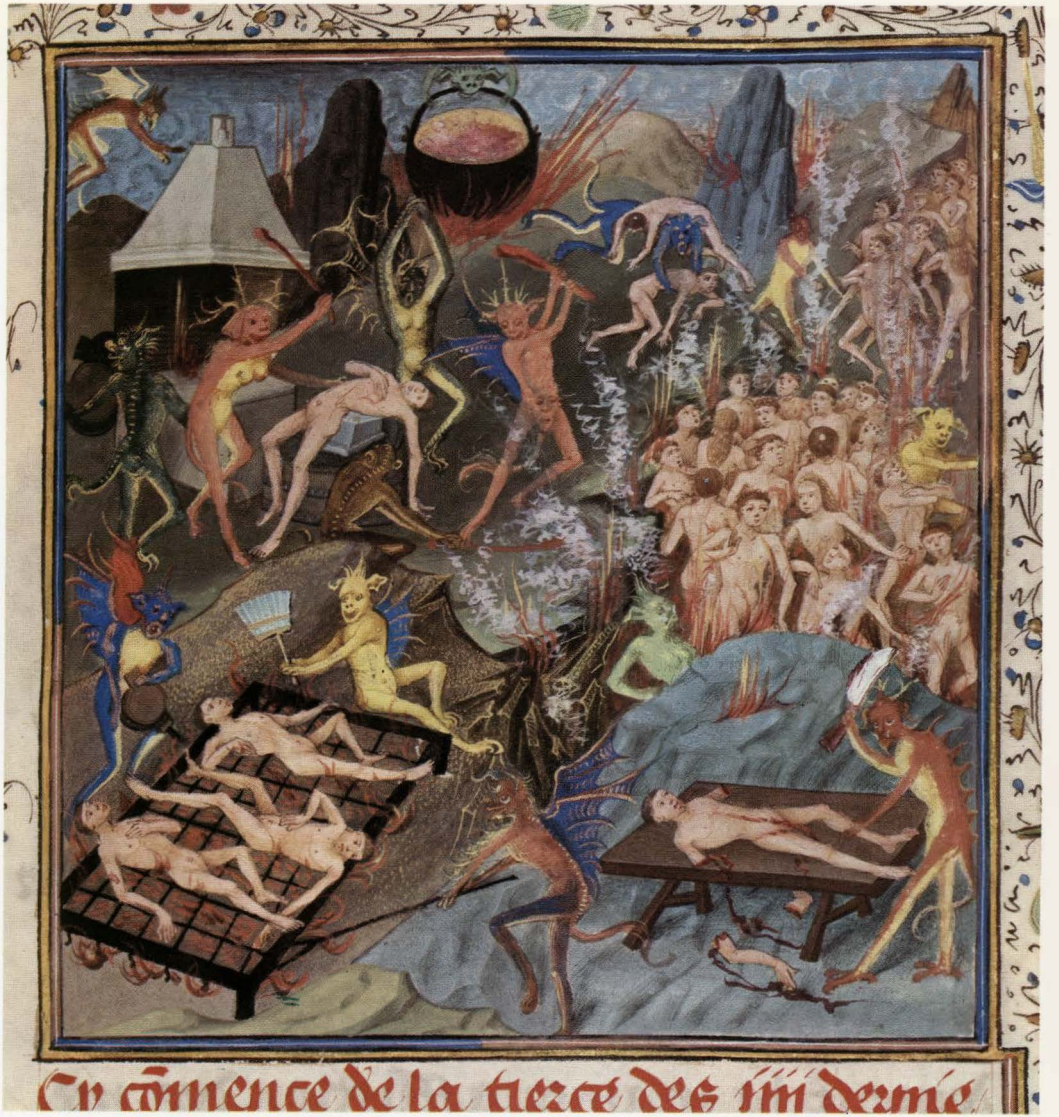
van Dionysius de Kartouizer gewijd aan de vier uitersten, waarin de hel
uitvoerig wordt beschreven.

Een in de Nederlanden ontstane kopie van dit geschrift berust in de
Koninklijke Bibliotheek te Brussel en bevat een diabolisch helletafereel,
dat wriemelt van duivels en wangedrochten. In deze lugubere plaats der
verschrikking bedrijven monsters gruwelijke folteringingen aan de lopende
band. Links op de voorgrond worden drie mensen geroosterd door weer-
zinwekkende demonen, van wie één het vuur met een blaasbalg aanwak-
kert. Rechts vooraan hakt een duivel, bedreven als een beul, de ledema-
ten van een gestrafte af. Weerloos ligt een man spiernaakt op een aam-
beeld en wordt door vier helbewoners gesmeed. Een groep veroordeel-
den wacht onder het oog van duivelse wezens gelaten op de nakende en
voor hen onoverkomelijke bestraffing. In de achtergrond tussen steile rot-
sen en te midden van vuur en vlammen houdt een hybridisch wezen een
gloeierende pot met kokende verdoemden in handen en mond. Slechts de
kleurrijke randversiering, die de tekst en de miniatuur omgeeft, brengt
enige verpozing. Hiëronymus Bosch heeft beslist soortgelijke miniaturen
met laatste oordeel- en hellevoorstellungen gekend. De hel in zijn hooi-
wagendrieluik uit Lissabon is hiervan een bijzonder sprekend bewijs.

Georges Dogaer

Conservator van de afdeling handschriften der
Koninklijke Bibliotheek van België te Brussel

Cy comence de la tierce des sin de mie

